

Krátký úvod do filosofie

Ladislav Hejdánek

◆ článek | fragment | přípravné poznámky, česky, vznik: 10. 7. 1972

◆ article | fragment | preparatory notes, Czech, origin: 10. 7. 1972

Krátký úvod do filosofie [1972]

1. Vstup do světa filosofie

10. 7. 1972

Úvod do filosofie má víc než pouhá „úskalí“, tj. obtíže a nesnáze – jak pro toho, kdo do filosofie uvádí, tak pro toho, kde je (nebo má být) do filosofie uváděn; dojdeme-li totiž ve svých úvahách dostatečně daleko a uvažujeme-li dostatečně důsledně, musíme se zeptat, zda takový úvod je vůbec možný. Ukažme si to nejprve věci zdánlivě zcela banální, totiž na otázce, co to je vlastně filosofie. V úvodní partiích téměř všech učebnic rozmanitých oborů bývá alespoň stručné vyznačení oboru a charakteristika metod, jichž daná věda ve svém oboru užívá. To platí stejně tak o rozsáhlých vědních disciplínách, jako je např. fyzika, jako o disciplínách speciálních až nejužších, jako je nauka o elektřině, o elementárních (subatomárních) částicích nebo konečně o nejmenších elektrických nábojích a jejich vazbě na určité elementární částice. Všude můžeme hned na začátku i laikovi říci, čím se dotčená disciplína nebo konkrétní vědec zabývá, a stačí nám k tomu jenom několik málo informací, které jsou až dosud neznámé pro toho, komu to chceme vyložit. I když se v průběhu delších období pojetí předmětu a metod určitého vědeckého oboru mění, přesouvá a modifikuje, přece zůstává na určité úrovni dosažených vědomostí i v samotné vědě zhruba jasno, kde jsou její meze a jaký aspekt skutečnosti má v úmyslu zkoumat. U filosofie to je všechno docela jinak. Pojetí toho, co to je filosofie, se nemění jenom v průběhu času, ale od filosofa k filosofu. V každé době najdeme vedle sebe celou řadu názorů o tom, co to je a čím má být filosofie, co je jejím předmětem a v čem spočívají její základní metody. Nejsou to jen odlišná stanoviska, týkající se pouhých detailů, ale zcela základně odlišné a dokonce navzájem se vylučující myšlenkové postoje. A tyto odlišné a vůči sobě navzájem kritické nebo odmítající se postoje jsou už nedílnou součástí samotného filosofického myšlení. I když se samozřejmě o filosofii běžně mluví i v každodenním lidském styku, je to pouze slovo „filosofie“, které se tam ozývá; výměr, vymezení filosofie jako myšlenkové disciplíny je už filosofická práce, ba sama otázka, co to je filosofie, je už otázka filosofická a může být položena jenom filosoficky. Otázka, co to je fyzika, není předmětem fyzikálního zkoumání; fyzika ani nemá žádné odborné prostředky k tomu, aby obrátila svůj zájem k sobě samotné. Každý fyzik vychází z předpokladu, že je zhruba jasno o tom, co to je fyzika, a ani mu nenapadne používat metru, kilogramu nebo i nejspeciálnějších měřicích přístrojů k tomu, aby se zabýval jednou také samou fyzikou a nejenom jejím předmětem. Fyzika zkrátka není a nemůže být svým vlastním předmětem; tak to platí o všech speciálních vědeckých disciplínách. Ale neplatí to o filosofii: filosofie je sama sobě legitimním problémem, legitimním předmětem zkoumání, je svým vlastním předmětem. To však zároveň znamená, že jenom sama filosofie je povolána a může rozhodnout o tom, čím bude, čím se stane – neexistuje žádný arbiter, žádný rozhodčí, který by tuto otázku mohl vyřešit zvenčí, na

předfilosofické a tedy mimofilosofické rovině. Protože však takový arbiter neexistuje, jsou různé filosofické pozice a koncepce filosofické práce v zásadě rovnocenné. O tom, která z nich je lepší a která horší, nerozhoduje žádná vyšší instance (tj. jiná, vyšší disciplína, filosofii nadřazená), nýbrž pouze rozhovor a soupeření filosofických konceptů a škol. Pluralismus je tedy základní, „přirozenou“ podmínkou filosofického myšlení, které se s ním ovšem nikdy nemůže smířovat a převádět jej dovnitř své myšlenkové stavby.

11. 7. 1972

Pro pojetí úvodu do filosofie má uvedená skutečnost význam zcela základní. Nelze totiž uvádět do filosofie, aniž bychom uváděli do konkrétní filosofie, tj. do filosofického myšlení zcela určitého zaměření. A zároveň nelze z podstatných důvodů zůstat jen u jakéhosi předběžného informování o filosofii, aniž bychom informovaného zároveň vtáhli na rovinu vlastní filosofii. Ale problematičnost úvodu do filosofie jde ještě dál. Existují myšlenkové postoje resp. složky myšlenkových postojů, které jsou sdělovány dříve „nákazou“ než přesvědčováním, zdůvodňováním a vůbec diskurzivním postupem. Jinými slovy: člověk zaujímá filosofické postoje resp. pozice dříve, než je schopen to vědomě kontrolovat, dříve, než se naučí své počínání dostatečně pronikavě a hluboce reflektovat. Uvádění do filosofie proto z daleka největší části je uváděním do určitých technik, jimiž takovou dodatečnou reflexi a kontrolu lze realizovat. A teprve druhotně a rozhodně z menší části může takový úvod jaksi předběžně a jen nadhozeně vyústit ve výzvu k revizi dosavadních postojů a pozic, a tím ke změně smýšlení a vůbec celkové orientace člověka ve světě. Nereflektovaně a tím nekontrolovaně zaujaté pozice jsou v mnohém temné a neprůhledné, neprůzračné, často přímo vnitřně rozporné, neintegrované, „schizoidní“. V různých situacích je člověk nakloněn zaujímat různé základní postoje, aniž si byl schopen dostatečně ujasnit neuspokojivost a neudržitelnost této životní rozkolísanosti (přesto, že něco z toho ovšem tuší). Zejména ovšem nemívá ponětí o tom, že jeho konkrétní životní postoje a jeho i jednotlivá rozhodnutí zasahují tak hluboko, až ke kořenům celoživotní orientace vůbec; teprve v průběhu rozvíjení filosofické reflexe se povaha těchto základů a kořenů začíná projasňovat, a tím zároveň se i požadavek integrity také a právě na této rovině stává naléhavějším a preciznějším. Nicméně nezbytným předpokladem takového vývoje věcí je právě ovládnutí potřebných myšlenkových technik, jejichž spolehlivost je nejen prověřena a garantována nějakou autoritou, nýbrž přímo nahlížena. To ovšem potřebuje značnou obeznamenost až rutinu, nemá-li reflektující člověk upadat do běžných omylů. Důvěrně se seznámit s filosofickými technikami ovšem nelze – jak jsme řekli – jinak než tím, že vstoupíme na docela určitou cestu filosofického myšlení, tj. že vědomě či nevědomky navážeme na určitou myšlenkovou tradici. A protože takové navázání se může jen zřídka odehrát ve sterilní čistotě, oproštěné nejen od vlivu jiných filosofických konceptů, ale dokonce i od jakéhokoli povědomí o existenci

takových odlišných filosofií, znamená vstup či uvádění do filosofie vždycky (nebo alespoň v naprosté většině případů) zároveň uvrženost do rozpaků, nejistot a hluboké problematičnosti, jaké jsou pochopitelným a takřka nevyhnutelným důsledkem základní plurálnosti filosofických postojů, jak už jsme o ní mluvili. Jaké jsou cesty překonání zmíněné problematičnosti a tím i rozpaků, které jsou touto problematičností vyvolávány? To je zajisté velmi významná složka otázek, jimiž se každý úvod do filosofie musí zabývat.

12. 7. 1972

Plurálnost a tím i divergence výstavby filosofické myšlenky resp. filosofických myšlenkových soustav má své meze a přímo protikladnou stránku tam, kde se v rámci její partikulární realizace prosazují složky, které jsou transponovatelné do jiných soustav (ať už většího nebo menšího okruhu jiných soustav). Na těchto místech se uplatňují univerzální (nebo alespoň univerzálnější) prvky filosofické myšlenky, aniž by svou univerzálnost předávaly nebo propůjčovaly partikulární podobě konkrétní filosofické stavby. Blondel např. upozorňuje na to, že „hlavní filosofické ideje vděčí za svůj objev, za své upřesnění a zdařilé formulování právě této důmyslné organizaci, i když se později oprostí od obalu, pod jehož ochranou byly původně koncipovány, a jako životaschopné nadále trvají v podobě nezávislých pravd nebo vplynou do nových syntéz“ (3877, str. 28). Zdá se však, že oněm prvkům, které jsou schopny se emancipovat od konkrétního provedení celkové myšlenky, musíme věnovat jemnější a důkladnější pozornost, nemáme-li přehlédnout stezku, která naše úvahy může vést kupředu. Univerzálnost filosofických problémů je trojího druhu a náleží třem různým rovinám filosofické myšlenky. Především tato (relativní) univerzálnost může náležet určité době, tj. určité časově, dějinně zakotvené situaci člověka a lidského života (tedy nejen myšlení); v této rovině dochází tedy průběhem času k významným a často podstatným přesunům, ale v určité dějinné chvíli představují některé problémy jakési uzlové body, k nimž se nezbytně vztahují (tak či onak) všechny systematicky rozličným způsobem vystavěné a vyjádřené filosofické myšlenky tzv. současnosti. Kromě toho však jsou v každé době, v každé dějinné chvíli možné různé základní, „existenciální“ postoje a přístupy k dějinné skutečnosti, přičemž jednotlivé tyto základní postoje (opět životní a nejen myšlenkové) zásadně přesahují časově omezenou dějinnou chvíli a jsou tedy interpretovatelné jaksi naddějinně. I tu je však pluralita filosofické myšlenky jen omezena (byť seberadikálnější), nikoli však likvidována a překonána. Nicméně v koordinaci s omezeným počtem uzlových problémů je tento omezený počet existenciálních postojů již dosti účinnou zárukou přinejmenším zjednodušení bezbřehé rozmanitosti filosofií a představuje něco jako společné, obecné rysy myslitelské tváře filosofů nejen téže doby, ale také filosofů různých dob. Rozhodujícím momentem a garantem konvergence nejvážnějších myslitelských pokusů je však poslední norma všeho myšlení vůbec, totiž sama pravda. Různé filosofické pokusy, užívající různých

myslitelských technik, si jsou blízké nikoli nějakými vnějšími rysy, ale právě touto vnitřní podmínkou všeho filosofického myšlení, které si bez základní vazby na pravdu (která ovšem nikdy nemůže být definitivně institucionalizována) nemůže ani vytvořit, ani zachovat svůj charakter. I když pravdu nebudeme moci chápat, jak si ukážeme, jako cosi nadčasového a naddějinného ve smyslu nečasovosti a nedějinnosti, tj. jakési neměnnosti a setrvalosti, přece zůstane vždycky poslední zárukou toho, že plurálně založené filosofické pokusy nejsou vposledu navzájem orientovány divergentně, nýbrž naopak konvergentně. A právě tato konvergence dovoluje, přesněji: umožňuje a zakládá možnost rozhovoru mezi různými filosofiemi a odlišně orientovanými filosofy.

A tak ačkoliv každé uvádění do filosofie je nutně omezeno na uvedení do partikulárního filosofického konceptu a systému, je zároveň možné v pravém smyslu jen tak, že ukazuje cestu přes univerzální, uzlové problémy a přes rovněž počtem omezené životní postoje a způsoby orientace k pravdě, která jako jediná a jednotná je posledním garantem jednoty filosofického myšlení. Vstup do světa filosofie by ztratil nejen svůj smysl a své opodstatnění, ale i svou sjednocenost a přímo skutečnost, kdyby nebyl zároveň vstupem do světa prosvětleného pravdou; bez toho by totiž přestal být vstupem kamkoli, ztratil by charakter vyjití ven z uzavřenosti dosavadního subjektivismu (ať už individuálního či kolektivního) a byl by jenom modifikací této dosavadní uzavřenosti. Proto také nemůže být pravda nikdy přiměřeně pochopena jako součást situace, jako aspekt danosti, dané skutečnosti, jako imanentní složka světových proměn a dějinného postupu, nýbrž pouze jako „skutečnost“ překračující veškerou oblast daného, či přesněji, jako skutečnost vycházející odjinud a představující jakési jiné, z dané skutečnosti neodvoditelné a k ní nezahrnutelné gravitační centrum, které všechno dané táhne k tomu, co dáno není, a tedy po cestě, na níž všechno dané prochází proměnou zcela specifickou, radikálně odlišnou ode všech proměn setrvačného charakteru. V tom smyslu je pravda skutečností skutečnější než veškerá tzv. daná skutečnost, neboť je základem a zdrojem veškerých skutečných „skutků“ a tedy i veškeré skutečnosti uskutečněné. A jako taková je jedním ze základních, ba snad tím nejzákladnějším tématem každé filosofie. Pravda vládne ovšem v lidském životě a ve světě vůbec i bez prostředkování tak problematického (přestože nesmírně významného), jaké může poskytnout filosofie. Ale teprve filosofickým prismatem se pravda ukáže, vyjeví jakožto pravda. Vstup do světa filosofie je tedy možný pouze v rámci světa, kde už předtím platí a vládne pravda, ale znamená, že teprve nyní si to plně uvědomujeme a že jsme schopni vědomě svůj život a své myšlení této pravdě v uvědomělém respektu podřídit a podrobit.

Můžeme tedy uzavřít, že smyslem filosofie není něco k životu přidat, postavit nad ním jakousi nástavbu, tím méně mu dodat na dekorativnosti anebo jej obohatit jakýmsi luxusními přívěsky. Filosofie se však také nemůže legitimně obrátit k životu zády. Filosofie tu je nepochybně pro život, ale je tu proto, aby život pročistila, zprůhlednila a

sjednotila; v tom je pro život vlastně nezbytností – filosofie je jakýmsi nezbytným prostorem, jímž člověk musí projít, aby nejen znásobil a rozšířil, ale zejména prohloubil a zkvalitnil svůj život. Sama není a nemůže být životním vyústěním, ale životní vyústění je bez ní ochuzeno, ne-li přímo ohroženo. Ale tady se otvírá další neobyčejně vážný, ba svíravý problém. Filosofie je náročná myšlenková disciplína, z níž nelze beztestně pořizovat výtažky pro všeobecné použití. Může tedy plnosti životní dosáhnout pouze dosti omezený počet těch, kteří se s ní důvěrně spřátelí, majíce k tomu mimo jiné i potřebné předpoklady v přirozené inteligenci a ve vzdělání? Má být zkvalitnění a zkvalitnění života odepřeno lidem prostým a neučeným? Je filosofie záležitostí v podstatě aristokratickou? Nese s sebou něco, proč odedávna bývá pronásledována a stíhána nenávistí nebo posměchem? Je tradiční averze „občana“, averze „lidu“ vůči filosofii snad přece oprávněná? Je svět filosofie přístupný jen nepočetným vybraným jedincům? A je proto každý úvod do filosofie, obracející se k širokým vrstvám a nikoli k jedincům, jen výsměchem a nepoctivou hrou? A řečeno ještě radikálněji: je otevřenost světa pravdy, v němž chce být a snad i skutečně je filosofie zakotvena, pro většinu lidí nepřístupná a tedy fiktivní? Také na tyto nejvážnější námítky a pochybnosti může filosofie vposledu odpovědět jen poukazem na svou funkci jakési technické služby životu, který ovšem má a musí být (nemůže nebýt) filosofický, byť ve smyslu už naprosto netechnickém. Důležitost a smysl filosofie stojí a padá s tím, že ji nelze redukovat na odbornou, abstraktní disciplínu, která je tu a tam povolána na poradu a požádána o expertizu, zatímco celkový život ovšem jde zcela svými cestami bez ohledu na aspirace filosofie orientovat a řídit celý lidský život. Filosofie je úzce, nejnějněji a tím nerozlučně svázána s určitou životní orientací (resp. s určitými typy životní orientace), která se stává naléhavou výzvou k následování pro každého člověka, aniž by její přesvědčivost nutně musela projít prostřednictvím filosofické argumentace a jejích myšlenkových technik. Filosofie je povolána k náročné a složité kontrolní službě, bez níž hrozí lidskému individuálnímu a kolektivnímu životu četné katastrofy, ale z toho nikterak nevyplývá, že by každý člověk měl svůj život zasvětit této důležité práci. Ovšem i to má své problémy: jsou filosofové jakýmsi odborníky, jejichž hlasu je zapotřebí dbát, aniž je nezbytno nahlížet jejich způsob myšlení? Moderní věda se, jak se zdá, definitivně vydala cestou stále užších specializací; důsledkem je resignace na možnost porozumění ze strany veřejnosti. Může si filosofie dovolit něco podobného?

Emanuel Rádl píše, že se ve svých Dějinách filosofie pokoušel o takovou srozumitelnost, aby jeho výklady odpovídaly živým duchovním potřebám čtenáře. Zároveň prohlašuje, že skutečné dějiny filosofie se dály a dějí na této zemi v zápase živých lidí, a proto že v nich nejde jen o abstraktní obsahy teorií, navléknuté na nit chronologie a logiky. Proto také rozbor „učení“ daleko nepodává celou, někdy ani ne hlavní odpověď na otázky, které jsou pravými otázkami filosofickými. (DF I, VII.) (Podobné, i když jinak založené a jinak formulované názory najdeme např. u Zdeňka Nejedlého nebo v posledních letech u Roberta Kalivody aj.) Rádlovi zřejmě nejde vůbec o otázku popularizace filosofie,

nýbrž o vnitřní motiv každého sebeabstraktněji pracujícího a sebekomplikovanějšího filosofického myšlení, najít cestu zpět do konkrétních životních situací, cestu k lidem, a to znamená i cestu k obyčejnému, prostému člověku. Je-li pravdou, jak Rádl píše jinde, že na prostých lidech stojí svět (0709, 76; 0613, 24 aj.), pak ovšem ani filosofie nemůže zůstat u svého filigránského pojmatepectví, ale jejím posledním cílem musí být oslovit člověka. Neboť pravda, její kritérium, norma a Paní, chce právě oslovit, nejen abstraktně platit. Filosofie není tedy a nemůže být doktrínou pro vyvolené a zasvěcené, i když má a musí mít své odborníky a mistry. Svět filosofie nejenže zahrnuje všechn lidský svět, ale tím, že jej do sebe pojme, činí jej všecek přehlednějším a průhlednějším, průzračnějším, zřejmějším. A to nikoli jen několika

[zde text končí – pozn. red.]